

Prof. Samariddin ELMIRZAYEV, Nigina A'ZAMOVA

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

KORPORATIV ICHKI NAZORAT TIZIMIDA KOMPLAENSNING ROLINI OSHIRISH MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada korporativ tuzilmalarda komplaens xizmatining tashkiliy xususiyatlari va ahamiyatli jihatlariga to'xtalib o'tilgan. Komplaens xizmati bo'yicha xalqaro tajriba tahlil qilingan. Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari asosida komplaens xizmatini samarali tashkil etishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: komplaens, nazorat, antimonopol komplaens, antikorrupsion komplaens.

ISSUES OF ENHANCING THE ROLE OF COMPLIANCE IN THE CORPORATE INTERNAL CONTROL SYSTEM

Abstract. The article focuses on organizational features and important aspects of compliance service in corporate structures. International experience of compliance service is analyzed. Based on the results of the conducted research, scientific proposals and practical recommendations aimed at effective organization of the compliance service were put forward.

Key words: compliance, control, antimonopoly compliance, anticorruption compliance.

Kirish

Aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy-xo'jalik faoliyatining qonunchilik hujjatlari talablari hamda ichki hujjatlar qoidalari asosida borishini nazorat qilib borish maqsadida ichki nazorat tizimi ham amal qiladi. Bunda ichki nazorat tizimi faoliyati aksiyadorlik jamiyati Ustavi, korporativ boshqaruv kodeksi va ichki me'yoriy hujjatlariga asoslanadi. Shu o'rinda aksiyadorlar umumiy yig'ilishi tomonidan tasdiqlanadigan "Ichki nazorat to'g'risida"gi Nizomda ichki nazorat tizimining maqsad va vazifalarini, uning ishlash prinsiplarini hamda aksiyadorlik jamiyati va shaxslarning ichki nazoratdagi javobgarligini belgilaydi.

Bizga ma'lumki, taftish komissiyasi, ichki audit xizmati, komplaens xizmati aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning va ichki nazorat tizimining muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Lekin ayrim aksiyadorlik jamiyatlarida funksiyalarning takrorlanishi holatlariga ham duch kelish mumkin. Umuman olganda funksiyalarni aniq belgilab, aniq vakolatlar bergan holda nazorat organlari

faoliyat samaradorligi ta'minlanishi o'z-o'zidan aksiyadorlik jamiyatlari faoliyat samaradorligi oshishiga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Bugungi kunda aksiyadorlik jamiyatlarida komplaens tizimini joriy etishga ham ustuvorlik berilmoqda

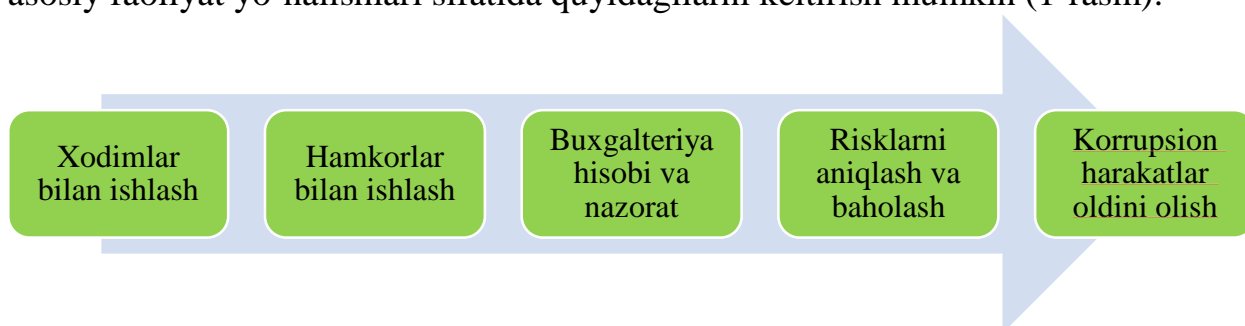
Taftish komissiyasi milliy amaliyotda aksiyadorlar umumiy yig'ilishiga bo'ysunadi, xalqaro amaliyotda esa "direktorlar kengashiga bo'ysungan holda ushbu holat yuzasidan maslahatlar berib boradi" [1]. Dastlabki vaqtlarda korporativ boshqaruv kodeksi asosida komplaensning tashkil etilishi ixtiyoriy bo'lgan. "Ichki audit xizmatining vazifasi kompaniyada risklarni boshqarish hamda ichki nazorat tizimining samarali amalga oshirilayotganligini mustaqil baholashdan iborat" [1]. Quyida taftish komissiyasi, ichki audit xizmati va komplaens tizimi faoliyat mexanizmi xususida to'xtalib o'tamiz.

Komplaens kompaniya rahbariyati va xodimlari xatti-harakatlarining tashqi va ichki qonunchilikka zidligi haqida ogohlantirishga hamda qonunchilikka asoslangan korporativ biznes-etikani joriy etishga yo'naltirilgan tashabbuslari kompleksi hisoblanadi [4].

Komplaens kompaniya nufuzini oshirib borish maqsadida korporativ munosabatlarning qonunchilik talablari va etika me'yorlariga mosligini ta'minlashga yo'naltirilgan risklarni boshqarish jarayoni sifatida ham tavsiflanadi [2].

Tahlil va natijalar

Komplaens xizmati umummajburiyatlarni qabul qilish, mustaqillik, korrupsiyaga yo'l qo'ymaslik, rasmiy statusga egalik kabi prinsiplar asosida faoliyat ko'rsatadi. Mazkur prinsiplar asosida korporativ boshqaruvda komplaens tizimi asosiy faoliyat yo'nalishlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin (1-rasm):

1-rasm. **Komplaens tizimi faoliyat yo'nalishlari** [2]

Yuqoridagi rasmdan ayon bo'lmoqdaki, korporativ boshqaruvda komplaens tizimi xodimlar bilan ishlash, hamkorlar bilan ishlash, buxgalteriya hisobi va

nazorat, risklarni aniqlash va baholash, korrupsion harakatlar oldini olish yo'nalishlari bo'yicha ish olib boradi. Bunda o'z-o'zidan xodimlarni boshqarish, marketing, ichki audit, risk menejment kabi bo'limlar funktsiyasini takrorlash kuzatilmaydimi, degan savol tug'iladi. Bunda shuni qayd etish kerakki, bu borada alohida bo'g'inlar faoliyat yuritsa-da, komplaens tizimi aynan korrupsion harakatlar va huquqbuzarliklarning oldini olishga, professional kadrlarni jalb qilishga intilishi bilan ulardan farqlanadi. Jumladan komplaens tizimi orqali xodimlarni tanlashda quyidagilarga e'tibor qaratilishiga guvoh bo'lish mumkin:

- anketa-so'rovnomaga o'tkazish va ma'lumotlarni tekshirish orqali korporativ tuzilma biznes nufuzi va muhitiga mosligini aniqlash;

- biografik ma'lumotlarni tekshirish va shu orqali tavsif shakllantirish;

- sudlanganlik va qamoqqa olinganlik holatlarini aniqlash. Bunda moliyaviy firibgarlik va jinsiy zo'rvonlik holatlari bo'yicha sudlanganlik holatlari aniqlansa bunday shaxsni ishga jalb qilishdan zudlik bilan voz kechish yoki ehtiyotsizligi tufayli sudlangan, lekin yaxshi mutaxassis ekanligi aniqlanadigan bo'lsa uning malakasi va tajribasidan samarali foydalanish;

- kredit tarixini o'rganish va shu orqali moliyaviy intizomga rioya qilishini baholash.

Nazorat tizimi sifatida komplaens asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni amalga oshirishi lozim [3]:

birinchidan, aktsiyadorlik jamiyatlarining faoliyatini tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan yuridik xatarlarni aniqlashi va kelib chiqishini nazorat qilishni ta'minlashi;

ikkinchidan, rahbarlar va xodimlar tomonidan kompaniyaning turli qoidalari, standartlari va etika normalariga amal qilinmasligi oqibatida kompaniya o'z reputatsiyasini yo'qotishi mumkinligi to'g'risida ogohlantirishi;

uchinchidan, kompaniyaning joriy faoliyatida uni tartibga solishdagi mavjud qoidalar va normalarning bajarilish nazoratini amalga oshiruvchilar, ya'ni mavjud nazorat organlari (ichki korporativ nazorat xizmati va b.) o'rtasidagi integratsiyasini optimallashtirishni amalga oshirishi;

to'rtinchidan, kompaniyaning raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlash maqsadida, boshqa kompaniyalar bilan o'zaro aloqa va hamkorlikni rivojlantirishi;

beshinchidan, kompaniya faoliyatining hamma yo'nalishlari bo'yicha xatarlarni tartibga solish bo'yicha ularning kelib chiqishi va bu xatarlarni kamaytirish yo'nalishida takliflar ishlab chiqish va ushbu takliflarni tegishli boshqaruv organlariga taqdim qilishi;

oltinchidan, kompaniya boshqaruvi, uning xodimlari va stejkholderlar o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvlarini aniqlash va ularni bartaraf qilish bo'yicha takliflar berishi;

ettinchidan, kompaniyaning faoliyatidan manfaatdor bo'lgan stejkxolderlarning murojaatlari, arizalarini o'rganish, bu ko'rsatkichning dinamikasini tahlil qilish va stejkxolderlarning huquqlariga muvofiqligini ham tahlil qilishi;

sakkizinchidan, kompaniyada va uning mijozlari o'rtasidagi turli munosabatlarda poraxo'rlik, rahbarlarni sotib olish va korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan ichki hujjatlarni ishlab chiqishda qatnashish va bu jarayonlarni nazorat qilib, tegishli natijalari bo'yicha boshqaruv organlariga xisobot berishni tashkil qilish;

to'qizinchidan, kompaniyaning koporativ ichki hujjatlarni ishlab chiqishda, shuningdek qoidalar, kodekslar, korporativ ish yuritish qoidalari va kasbiy etika normalariga rioya qilishga qaratilgan tadbirlarni tashkillashtirishda qatnashish kabi vazifalardir.

Xalqaro amaliyotda korporativ boshqaruvda komplaens tizimi joriy etilishi ikkita modelga asoslanadi (1-jadval):

1-jadval

Komplaens nazorat tizimini joriy etish modellari [2]

Faqatgina ichki qonun va qoidalarga muvofiq amal qiluvchi model	Xalqaro tashkilotlar (Bazel qo'mitasi, Xalqaro komplaens assotsiatsiyasi) tavsiyalariga asoslanuvchi model
Komplaens nazorat tizimini o'zida tashkil etayotgan kompaniya yoki tashkilot mavjud qonunlik me'yorlari yoki o'zi ishlab chiqqan ichki qoidalar bilan tartibga solinadi va joriy etishning minimal talablari bilan cheklanadi.	Nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro standartlar va tashkilotlarning tavsiyalari asosida joriy etiladi. Ushbu shaklda ichki qonunchilik normalarida ko'zda tutilmagan korrupsiya xavflariga faoliyat mos keladigan qo'shimcha profilaktik qoidalarni joriy etish mumkin
Xalqaro darajada taqqoslanganda nomuvofiqliklar kuzatiladi	Samaradorligi yuqori va asosan yirik iqtisodiy salohiyatga ega AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Xitoy kabi davlatlar amaliyotiga to'g'ri keladi

Xalqaro tashkilotlar tavsiyalari asosida komplaens tizimining korporativ tuzilmalarda yo'lga qo'yilishi xalqaro hamkorlik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro amaliyotda antikorrupsion komplaens masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Jumladan Buyuk Britaniyada 1 milliard funt sterling

kapitalga ega bo‘lgan 800 dan ortiq korporatsiya va banklarda antikorrupsion komplaens tashkil etilgan. Frantsiyada 800 000 evrodan oshiq kapitalga ega bo‘lgan barcha korporatsiya va banklar antikorrupsion komplaens nazorat tizimlarini joriy etgan bo‘lishlari shart.

Amerika qo‘shma shtatlari, Sloveniya kabi davlatlarda komplaens nazorat tizimi alohida qonun hujjati bilan tartibga solinadi. AQShda “Xorijda korruptsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi Akt” (Foreign Corrupt Practices Act, 1977), “Sarbeynz-Oksli Akti” (Sarbanes-Oxley Act, 2002), “Dodd-Frank Akti” (Dodd -Frank Act, 2010) nomli qonun hujjatlarida AQSh bozorida ishtirok etuvchi har qanday kompaniyalarning o‘z tarkibida komplaens nazorat tizimini tashkil etishni majburiy qoida sifatida belgilagan. Sloveniyada esa 2014 yilning 26 aprelida qabul qilingan “Cloveniya davlat xoldinggi akti to‘g‘risida”gi (Slovenian sovereign holding Act, 2014) Qonunda komplaens nazorat tizimining maqomi va vakolatlari belgilangan. Ayni vaqtda bu borada mamlakatimizda alohida qonunchilik mavjud emas.

Rossiya Federatsiyasidagi MTS ochiq aktsiyadorlik jamiyati komplaens tizimi faoliyatida ikkita jihatga e‘tibor qaratilayotganligiga guvoh bo‘lish mumkin (2-jadval).

2-jadval

MTS OAJ komplaens tizimi faoliyati [2]

bilan o‘zaro munosabatlarda	
	ta‘minlash
ni ta‘minlash	

MTS OAJda komplaens tizimida davlat organlari bilan o‘zaro munosabatlar nuqtai nazaridan antiponopol va raqobat qonunchiligiga rioya qilish ham nazorat qilib boriladi. Ichki muhitda esa kompaniya mulkidan noqonuniy foydalanishning oldini olish komplaens tizimining faoliyat yo‘nalishi sifatida belgilangan.

Mamlakatimizdagi korporativ tuzilmalarda ham oxirgi yillarda komplaens tizimini joriy etish orqali faoliyatda qonuniylikni ta‘minlash va samaradorlikni oshirishga e‘tibor qaratila boshlandi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 iyuldagi PF-6019 sonli “Raqobat muhitini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotdagi davlat ishtirokini qisqartirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoniga asosan 2021 yil 1 yanvardan boshlab tajriba (sinov) tariqasida monopoliyaga qarshi komplaens tizimi joriy etiladigan davlat ishtirokidagi korxonalar ro‘yxati tasdiqlandi. Ular quyidagilar:

1. «Uzbekistan Airways» aktsiyadorlik jamiyati;
2. «Kvarts» aktsiyadorlik jamiyati;

3. «Asaka» aktsiyadorlik tijorat banki;
4. «UzAuto motors» aktsiyadorlik jamiyati;
5. «O‘ztransgaz» aktsiyadorlik jamiyati;
6. «Navoiyazot» aktsiyadorlik jamiyati;
7. «Issiqlik elektr stantsiyalari» aktsiyadorlik jamiyati;
8. «O‘zbekiston milliy elektr tarmoqlari» aktsiyadorlik jamiyati;
9. «Qizilqumtsement» aktsiyadorlik jamiyati.

Ularda faoliyatning raqobat to‘g‘risidagi qonunchilik talablariga muvofiqligini ta‘minlash, ularning buzilishi xavflarini aniqlash va oldini olish bo‘yicha ichki tashkiliy tartib-taomillar tizimi (monopoliyaga qarshi komplaens) joriy etiladi. Umuman, 2024 yilga borib Monopol korxonalarining kamida 80 foizida monopoliyaga qarshi komplaens tizimini joriy qilish belgilangan. Bunda antimonopol komplaens antimonopol huquqbuzarliklar bilan bog‘liq salbiy oqibatlar (risklar)ni bartaraf etish bo‘yicha tashkilot faoliyati va ichki tizimi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 oktyabrdagi PF-6096 sonli “Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish hamda davlat aktivlarini xususiylashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoniga 2021 yil 1 iyulga qadar xaridlar va boshqaruv tizimlarini auditdan o‘tkazish hamda «muvofiqlik tizimi» (komplaens) va korrupsiyaga qarshi xizmatlarni shakllantirishni nazarda tutadigan zamonaviy korporativ boshqaruv tizimini joriy etish masalasi qo‘yilganligi ham antikorrupsion komplaens xizmati rivojlanishiga xizmat qiladi.

2020 yilda “O‘zbekneftgaz” aktsiyadorlik jamiyatida Moliyaviy va komplaens nazorat departamenti faoliyati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, mazkur departamentda faoliyat yurituvchi komplaens inspektori lavozim majburiyatlari sifatida quyidagilar belgilangan:

- tizim korxonalarida komplaens sohasida qabul qilingan va amaldagi me‘yoriy hujjatlarning ijrosini monitoring qilish;
- korrupsiya xatari yuqori holatlarni aniqlash, baholash va ularni bartaraf etish yuzasidan takliflar tayyorlash;
- korrupsiyaga karshi davlat dasturlari bo‘yicha jamiyatga yuklatilgan vazifalar bajarilishi ustidan monitoring va nazoratni amalga oshirish;
- bitimlarni tahlil qilish, ushbu bitimlar komplaens sohasi va boshqa qonun hujjatlarga mosligini o‘rganish;
- moliyaviy va boshqa huquqbuzarliklarni aniqlash, oldini olish bo‘yicha amaliy yordam ko‘rsatish va tizimli monitoring o‘tkazish;
- jamiyat xodimlarining korporativ odob-ahloq kodeksiga amal qilishi, xizmat tadbirlari, manfaatlar to‘qnashuvini boshqarish yuzasidan amaliy ishlar olib borish;

- jamiyat tomonidan amalga oshirilayotgan xaridlar va boshqa faoliyatni qonunchilikka mosligini monitoring qilish;
- faoliyatga tegishli boshqa masalalar.

Xulosa

Birinchidan, aksiyadorlik jamiyatlarida komplaens xizmati xalqaro standartlar asosida tashkil etilganda va faoliyat yuritganda javobgarlik qamrovi yuqori bo‘ladi va samaradorlik oshishini kutish mumkin.

Ikkinchidan, aksiyadorlik jamiyatlarida antimonopol komplaens tashkil etilishi raqobat qonunchiligiga rioya qilinishini ta’minlaydi va o‘z navbatida raqobat qonunchiligi buzilishi bilan bog‘liq holatlar va sanksiyalar oldini olishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, biznes tuzilmalarida antikorrupsion komplaens faoliyati yo‘lga qo‘yilishi korporativ tuzilma miqyosida yoki hamkorlik aloqalari davomida yuz berishi mumkin bo‘lgan korrupsion xatti-harakatlarning oldini oladi. Bu o‘z navbatida ijobiy nufuz uchun ham xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, tijorat banklarida komplaens xizmati faoliyati noqonuniy daromadlarni legallashtirish, moliyaviy firibgarliklarning oldini olish kabilarda erta ogohlantirish tizimini ishga tushirishga ham qaratilganligi ham ahamiyatlidir.

Beshinchidan, jismoniy shaxslarning banklardagi omonatlari, bank plastik kartalari bilan bog‘liq moliyaviy firibgarliklar yo‘nalishlari va ko‘lamlari keskin kengayib borayotgan bir vaqtda komplaens tizimini ham raqamli rivojlantirish masalasi tobora dolzarblik kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bob Tricker. Corporate governance: principles, policies and practices. – UK.: Oxford university press, 2012. – 769 p.
2. [Буянский С.Г.](#), [Трунцевский Ю.В.](#) Корпоративное управление, комплаенс и риск-менеджмент. – Москва, 2020. – 342 с.
3. Suyunov D.X. Aksiyadorlik jamiyatlarini rivojlantirishga zamonaviy nazorat tizimini joriy qilish yo‘llari. // Xalqaro moliya va hisob. 2020, №3.
4. <https://blog.calltouch.ru/chto-takoe-komplaens>